

A SZEGÉNYSÉG KEZELÉSÉNEK RENDÉSZETI LEHETŐSÉGEI A KÖZÉPKORBAN

A „szegény”, s így a szegénység kategóriája is, a középkorban a mainál jóval összetettebb jelenség, s nem is feltétlenül csak szociális-gazdasági összetevőkből képződő fogalomkör. Egy olyan társadalomban, ahol az osztályok és rétegek határai egybemosódtak, ahol az egyértelműség ritka jelenség volt, ahol a partikuláris jogok meghatározta státusoktól függött a tekintély, meglehetősen nehéz feladat a sokszor a politikai ellenőrzés alól kicsúszó, tehát még megfoghatatlanabb társadalmi csoport körvonalazása. A szegény hol reputációval bírt, hol lenézett páriáva züllött. Egyszer megbecsült célpontja volt a vallásos pártfogásnak, másszor büntetendő vagy fenyítendő gazemberként üldözték. A társadalmi megítélés koronként (akár évenként, évtizedenként) és területenként (olykor szomszéd városenként) különbözött. Okai és minősítési alapjai különböznek korszakok, földrajzi helyzet, népek, kultúrák, szociális rétegek és csoportok szerint is, a már rögzített helyen és időpontban is lehetnek rendszerből fakadó (politika, gazdasági, társadalmi jellegű), etnikai, morális, vallási, patológikus stb. eredetűek.⁹³ Igen jól példázza ezt a középkor szegénysége, melyben ehhez a kategóriájába kerültek az idegenek, a zarándokok, az eltérő hitűek, az eretnekek, az árva gyermekek, a lelki betegek, a tisztességtelen foglalkozást űzők, s egyáltalán mindazok, akik elismert szociális formákban önmaguk és családjuk ellátásáról nem tudtak vagy nem akartak gondoskodni.⁹⁴

A szegénység rétegét részben lefedte, de vele nem azonos tartomány volt a koldusok birodalma. Koldusnak voltak tekinthetők, akik vagy kedvezőtlen életkörülményeiből következően vagy betegség, öregség, rokkantság miatt önálló munkát végezni nem tudtak vagy vallásos meggyőződésük miatt nem akartak, s így arra szorultak, hogy maguk és családjuk létfenntartásáról koldulás útján, tehát mások által megtermelt és nekik juttatott javak segítségével gondoskodjanak.⁹⁵ A koldusok rendjének széles „hivatásos” sávja volt a középkorban. Egyfelől az egyház a 12. századi vallási mozgalmakra adott válaszként befogadta az apostoli szegénységhez visszatérő eretnekek szegénységmodelljét és befogadta, támogatta a kolduló életforma valdensekére emlékeztető önkéntes szegénységet vállaló ferences mozgalmat. Az albigensek ellen fellépő domonkosok úgyszintén a mezítlábas, egyszerű, szegényes ruhás, kolduló életforma-technikát alkalmazták.⁹⁶ A koldusok társadalmának nagy részét tették ki a „hivatásos” munkakerülők, akiknél sem az eredendő szegénység, sem a kényszerűség nem jelentett feltételt.

⁹³ Lindgren – V. Schlageter: Armut und Armenfürsorge in: Lexikon der Mittelalter. München-Zürich 1980. Artemis Verlag Band. I. 984. o.

⁹⁴ Uo. 985. o.

⁹⁵ Michel Mollat: Die Armen in Mittelalter (Les Pouvres au Moyen Age, übersetzt von Ursula Irsigler) München, 1984. C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 2. o. és Klara Vontobel: Das Arbeitsethos des deutschen Protestantismus von der nachreformatorischen Zeit bis zur Aufklärung. Bern, 1946. A. Francke A.G. Verlag. 74. o.

⁹⁶ Klaniczay Gábor: A civilizáció peremén. Magvető Kiadó. Budapest, 1990. 189. o.

1. A szegénység rétegei

A szegénység legtermészetesebb forrása az elszegényedés. Minden társadalomban léteznek olyan csoportok, melyek a közösségek munkaszervezetében nem jutottak helyhez, s így lecsúsztak a nem-organizált alsó szférába. A feudális konstrukció kialakulásánál az ilyen típusú szegénység viszonylag csekély volt. A hűbéri nagybirtok természetes rendszere megélhetést biztosított a lakosság számára. Városok alig akadtak, az antik városok széthullottak, legfeljebb magjuk maradt meg egy-egy püspöki vagy fejedelmi rezidencia körül. A termelés új szisztémája a relatíve gyér népsűrűség, a hatalmat munkáskézben és fegyveres számban kalkuláló politikai rendszerben mindenkinek megvolt a helye. A településszerkezet a falusi típusú közösségekre támaszkodott, a paraszti életforma pedig biztonságot nyújtott a család tagjainak. Az együtt élő (termelő) nagycsalád, a szomszédság támaszt jelentett betegség, rokkantság esetén, segítséget katasztrófáknál, természeti csapások alkalmával. A feudális falu szolid szegénysége lényegét tekintve különbözik a későbbi városias szegénységtől. Ezen az idilli állapoton a korai feudalizmus népességrobbanása ütött sebet. A Közép-és Kelet-Európa felé irányuló hospes - mozgalom már a megélhetési problémákat jelezte az agrárszférában. Mind többen veszítették el földjüket vagy nyomorogtak töredékteleken. A pénzgazdálkodás kiszélesedéséig ez az állapot együtt járt a földesúri követelések megnövekedésével. A városok kialakulása, a kommunák harca, majd győzelme az önállóság és privilégiumok érdekében megnyitottak egy új lehetőséget a „fölsőleges” falusi lakosság eláramlásához. „A városi levegő szabaddá tesz” – hangzott a korabeli szólás. A jobbágyok a földesúri elnyomás és a gazdasági nehézségek elől tömegesen érkeztek a városokba a boldogulás reményében. Nem csak a paraszt kézművesek, akiknek volt némi esélye beilleszkedni a városi iparostársadalomba, hanem a csak mezőgazdasági munkához értők is, akik így természetesen módon a városi lakosság legalsóbb, alkalmi munkából élő, kiszolgáló vagy munkanélküli csoportjait duzzasztották. Amíg a vidéki társadalom népességfölségét a hospes-mozgalom és a keresztes hadjáratok külhonba exportálták, addig a városba vezető út csupán átcsoportosította. Ez a folyamat amúgy sem ért véget, a városi lakosság állandó utántöltődése vidékről napjainkig ható folyamat.

Természetesen a városi nincstelenek nem kizárólagosan a falusi népességből verbuválódtak, megvolt a kommunáknak is a maga szegény rétege. A városi termelő szervezet struktúrája, az utánpótlást igen részletesen szabályozó céhek a pontosan rögzített (s csak túltermelés vagy verseny elkerülése érdekében erősen korlátozott) keretek a céhekbe kerülés esélyeit leszűkítették. A már „bent” lévők, a céhlegnyek és inasok sem lehettek biztosak jövőjükben, nem hogy a kívül rekedtek, a napszámosok, szolgák, cselédek, akiknek munkalehetőségei alkalomtól függték. Később ezek számát szaporították a különféle gazdasági okokból tönkrement iparosok, kereskedők is. Periodikus „szegényhullámok” söpörtek végig városokon és vidéken egyaránt a rossz termésű évek, árdrágulás, pénzhiány miatt. A város azonban kiszolgáltatottabbá tette a benne élőket. Szemben a vidék viszonylagos állandóságával és elszigeteltségével, a városban a hirtelen változások lüktettek végig a zárt társadalmon. A legsötétebb nyomor és a kirívó gazdagság ellentétpárja között hanyódoó városlakók a túlfoglalkoztatottság, a munkanélküliség, a vállalkozás bármikor kiszámíthatatlanul bekövetkező csődje, a pénzviszonyok robbanása miatt folyamatosan fenyegetettségben éltek. Az iparos-kereskedőtársadalom jellegzetességei könnyedén taszíthatnak mély szegénységbe valakit vagy emelhetnék a csodás karrier gazdag magasságaiba. Persze a szegényedés jellemzőbb volt a gazdagodásnál. A szegénységet

táplálták tehát a városi nyomorba zuhantak, a természeti katasztrófák, árvizek, földrengések, tűzvészek áldozatai, az egyik pillanatról a másakra vagyonukat veszítették, termelőeszköz és fedél nélkül maradtak. Ide sorolható a járványok során családfőt, tehát eltartót *vesztett családok* esete. A középkorban amúgy is problematikus volt a nők helyzete. A beginaházak története bizonyította, hogy a középkorban „nőkből bizonyos értelemben 'főlöslég' képződött”.⁹⁷ A középkor gazdasági struktúrájában nem volt igazán helye a nőknek, a munka java részét férfiak végezték, a nő a családban ténykedett. Ha ez a család valami okból hiányzott vagy a nő nem valamely vagyonos körből származott, nyomban talajt vesztett. Özvegyek, árvák, család nélküli leányok próbálták fenntartani magukat egy számukra idegen szociális szisztémában – az út igen sokszor a társadalom legalsó rétegeibe vezetett. Igen hasonló volt ehhez a „törvénytelen gyermek” státusza, akit a jog eleve a legszegényebb társadalmi rétegek kényszerpályájára terelt.

A gyógyító eszközök híján a komolyabb betegség a középkorban végzetes volt a megbetegedettre, sőt, ha ő volt a családfő, az egész családra nézve. A társadalom perifériáján tengették életüket a született nyomorékok, a szélütöttek, a bénák, vakok, süketnémák, a ragályok áldozatai, a pestisfertőzöttek, a bélpoklosok, a félkegyelműek vagy rosszabb esetben dühöngő tébolyodottak (akiket megötözve, megláncolva tömlöcbe vetettek, vagy kifejezetten ilyen célokra állítottak a tömlöcviszonyokkal versengő feltételeket biztosító létesítményekben zárták el). A felsoroltak nagy része a koldusok között vegetált.

Természeti csapással értek fel a középkor háborúi. A „hazátlan” hadi népek pusztítása, a zsákmányokból élő martalócok rablótámadásai, a megtorló akciók, a háborúval együtt járó „természetes” rombolás a terelési eszközökben is pótolhatatlan hiányokat idéztek elő. S a seregek nem csupán vagyoni károkat okoztak, nyomukban holtak, megcsonkítottak, tönkretettek maradtak. Miként maga a hadi élet is „kitermelte” a maga hordalékát Semmi különleges nem volt ez időkből a kezét – karját – lábát vesztett hadfiakban. A szélnek eresztett katonák semmi máshoz nem értettek, mint a hadi „tudományhoz”, így esélyük is vajmi kevés volt a megélhetést biztosító gazdasági tevékenységbe bekapcsolódni. Így került egy sorba tettes és áldozata: kevés különbség mutatkozott a támadók útjába sodródott, védtelen és ártalmatlan megcsonkított paraszt rokkantsága és a „dicsőséges” harcban elveszített kar okozta munkaképtelensége között. Vagy az egyszerűen falujából elűzött és a zsoldja fogytán megélni alig tudó obsitos között.⁹⁸

A fentebb említettek nem saját jó szántukból váltak szegénné. A középkor sajátos vonása azonban, hogy igen nagy népszerűsége volt a szegénységnek, ami nem kevéssé az egyház ideológiai befolyásának következménye. Az apostoli szegénység eszméjének az őskeresztényi modellhez képest megváltoztatott ideája három tényezőtől fakadt. Természetesen elsősorban magából a Szentírásból, mely a szegénységet, mint ideális állapotot hirdette meg, s erre alapult a keresztény karitás gondolata. A szegényekről való gondolkodás kötelessége, melyet utóbb a bűnbocsánattal hozott a hivatalos egyházi politika mind intenzívebb kapcsolatba. Az Istennek tetsző jámbor életnek majdnem legfontosabb elemévé lépett elő a kegyes célú adományozás, az alamizsnától az alapítványtevéken keresztül az intézetalapításokig. Ez a mindinkább vagyoni irányba csúszó jótékonykodás nem minden ok nélkül alakult így. A cura pauperum, a szegénygondozás magától értetődően az egyház hatókörébe került és a szegénygondozás alapja pedig a bona

⁹⁷ Laum 1923, 943.o.

⁹⁸ Carsten Küther: Rauber und Gauner in Deutschland. Das organisierte Bandenwesen im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Göttingen, 1976. Vandenhoeck & Ruprecht. 14. o.

ecclesiastica lett. Az egyházi vagyon kategorizálásában annak legalább egy negyede szolgálta e karitatív célt (!) IV. Ince pápa rendelkezése szerint ezzel az egyház „*valamennyi ember nevében rendelkezik*”.⁹⁹

A hivatalos ideológia tehát pártolta, az egyházi politika támogatta a szegénységet. Ezek a megfontolások azután elvezettek az önkéntes szegénység megjelenéséhez. A 12. század Európa szerte egy új spiritualizmus hozott magával, melynek középpontjában a peregrináció eszméje állott. Ennek szellemében tömegesen hagyták ott az emberek családi kapcsolataikat (mely igen jelentős döntésnek számított abban a korban, amikor az egzisztenciális biztonságot a nemzeti kötelek jelentették); házukat, vagyonukat, hazájukat hagyták hátra, hogy életüket a zarándoklatnak szenteljék. Róma, Jeruzsálem, Santiago de Compostella, Aachen felé áramlottak a tömegek.¹⁰⁰ Volt, aki egyedül, mások családotól. A zarándoklat tisztaságának feltétele volt a szegénység: a vándorlók alamizsnából, útjukba eső házak, kolostorok, városok vendégszeretét élvezve életek egyik napról a másikra.¹⁰¹ A tömegessé váló zarándoklatok a kolostoralapítások újabb nagy hullámát idézték elő. A magányos vándorlásokkal együtt járó veszélyek, a zarándoklattal való visszaélések a peregrináció egy sajátos formáját alakították ki: a térben korlátozott megvalósítást. A középkor kolostora, mint épület, mint intézmény, mint életforma a peregrináció egyszerűsített megvalósítását biztosította. Előkelő urak kolostorokat alapítottak, hölgyek vonultak vissza az élettől és gazdagságtól zárdák falai mögé, egyszerű, szegény, magányos életet választva. Mesterséges szegénység, mesterséges magány, de mindez a kolostorok gazdasági és fizikai védelmében. A kolostorok megszorodása növelte a szerzetesség jelentőségét és számát egyaránt. Ezzel a folyamattal egy időben s összhangban keresztes hadjáratokkal is újabb rendek alapításáról olvashatunk a híradásokban. A templáriusok, a johanniták s a német lovagrend mellett felbukkantak a gyógyító, tanító és kolduló rendek is.¹⁰² (1098-ban molesmei Robert megalapította a ciszterek rendjét, 1120-ban xanteni Norbert a premonstreiek szerzetét, 1209-ben assisi Ferenc a ferences rendet.)¹⁰³ A ferencesek és a többi kolduló szerzetesrend tagjai is csatlakoztak a kérgető tömegekhez és az alamizsnáért, ellátásért sorba állók számát növelték. Alapításuk nem volt független a 12-13. század gazdasági és szociális változásaitól. A pénzgazdálkodás megéledése, a céhes termelés kiszélesedése, a városalapítások, majd az egyre intenzívebbé váló urbanizáció, a népesség ugrásszerű megnövekedése mind a társadalmi mobilitást, mely határozott elszegényedési folyamatokat is tartalmazott. A gazdasági-társadalmi bizonytalanságban bukkantak fel az új rendek, melyek szegénységet hirdettek, koldulásból való létfenntartást, lelki gondozást, térítést ígértek. Érdekességük, hogy ők is a városok felé törekedtek.¹⁰⁴ Ott lelték meg megélhetésük forrását, s ott találtak hívőkre is, akiknek prédikálhattak. Sajátos célkitűzéseik építkezési formákban is kifejezésre jutottak, például templomaik az egyházi építészet külön kategóriáját képezték egyszerűségükkel, olcsóságukkal, racionalitásukkal, szigorú

⁹⁹ Otto Scherner: Arme und Bettler in der Rechtstheorie des 17. Jahrhunderts In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte. Wien, 1988. Manz. 139-140. o.

¹⁰⁰ Alois Wolf: Deutsche Kultur in Hochmittelalter (1150-1250). Essen, 1986. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaeon. 181-182. o.

¹⁰¹ Hartmut Boockmann: Die Stadt in späten Mittelalter. München, 1986. Beck. 254.o.

¹⁰² Arno Borst: Lebensformen in Mittelalter. Berlin, 1973. Propylän Verlag. 731-732. o.

¹⁰³ Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége. Dinasztia Kiadó. Budapest, 1998. I. 348. o. II. 876. és 1078. o.

¹⁰⁴ Bernhard Laum: Armenwesen. Geschichte der öffentlichen Armenpflege. In: Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Herausgegeben von Ludwig Elster, Adolf Weber, Friedrich Wieser (Redaktion: Dieter Werkmüller) Jena, 1923-1929. Verlag von Gustav Fischer. Bd. I. 943. o.

megoldásaikkal.¹⁰⁵ A kolduló rendek életre hívását nem kevéssé az egyház ellen fellépő eretnekmozgalmak váltották ki, melyek ugyancsak a szegénység eszközeivel éltek. *„Mi, Krisztus szegényei hajléktalanok vagyunk, városról városra menekülünk, mint bárány a farkasok között, s apostolokkal, a mártírokkal együtt szenvedünk az üldöztetéstől; mert mi szent életet élünk, böjtölünk, megtartóztatjuk magunkat, éjt nappallá téve imádkozunk, dolgozunk, és saját kezünk munkájával keressük meg, ami kevésre szükségünk van. Magunkra vállaltuk mindezt, mert nem vagyunk e világ rabjai: ti viszont, szeretői e világnak, békességet kötöttetek e világgal, minthogy e világe vagytok... Házatokhoz házat, földetekhez földet szereztek, a világ dolgait keressitek magatoknak.”*- hirdették a katar eretnekek 1143-ban, Kölnben.¹⁰⁶ De nem csak egyházi rendek alakultak. Ismeretes Valdes, lyoni polgár esete, aki az egyik leggazdagabb polgárcsaládhoz tartozott. Teljes vagyonát alapítványba tette, a városban *testvérséget* szervezett, amelynek alapelve lett az önkéntes szegénység. Bármennyire becsülendő volt is Valdes tette, az bizonyos, hogy túl sok követőre nem talált a gazdag polgárok között.¹⁰⁷ Annyiban példaértékű, hogy a szegénységre alapozott világi testvérségek száma sem volt csekély. Az önkéntes szegénység által vállalt morális elvek külsődleges jegyei, az egyszerű, aszkétikus öltözet, netán meztelenség, a mezítláb járás kitűnő kommunikációs eszköz volt, hatásossága és közérthetősége miatt.¹⁰⁸

A középkori iparos-képzés része volt a legényeket kiállt jelölt „vándorlása”, amikor is a tapasztalatokat gyűjtve távoli városokba látogatott, hogy tanuljon, s végül elkészítse a remekmunkáját. A vándorló céhlegények bár rendelkeztek némi megtakarított pénzzel, az utazásra abból nem tellett, ők is az országutak segélyre számító járókelőinek számát szaporították tehát. Előbb-utóbb ők is támogatásra szorultak, jóllehet helyzetük csupán átmenetileg igényelte a segítséget.

Az önkéntes szegényeknek persze volt egy természetes, mindenütt megtalálható csoportja: a munkakerülő, lusta, csavargó nép, a vagabund elemek foglalata, a „hivatásszerűen” koldulók csoportja. E nem jelentéktelen társadalmi réteghez tartozók feladták az esélyt a társadalomba történő visszatérésre, és a beteggondozásra. Az egyházi alamizsnaosztás gyakorlatát, a kolostorok vendégszeretetét, az ispotályok gondoskodását és nem utolsósorban a városi segélyezési rendszereket kihasználva, túl a társadalmon léteztek, s viszonylag elfogadhatóan éltek (amíg lehetett).

A gazdaságilag leszorítottak és az önkéntes szegények mellett a társadalom perifériájának egyik legnépesebb rétegét képezték a politikai okokból vagy jogpolitikai megfontolásokból az országutakra vetett, mélybe kényszerített emberek. A kor tartományi és egyházpolitikai, de városi stílusához is hozzá tartoztak a politikai, ideológiai okból kellemetlen elemek egyszerű eltávolítása a közösségekből. A középkor partikularizmusa, az egymásra halmozott autonómiák rendszere tette lehetővé a nem szívesen látottaktól való megszabadulás egyszerű formáját. A kivaszított, megfosztva családi – születési környezetétől, addigi munkájától, tulajdonától, házától, földjétől, termelő eszközeitől, a társadalom mélyrétegeibe zuhant. Igen hasonló volt ehhez a jogi praxisban a bíróság által elmarasztaltak ügye. A városok legfontosabb büntetései közé tartozott a kitiltás, kiutasítás, amit a várfallal körülkerített autonómiák falaik, szervezett őrsegük, utas-ellenőrzésük

¹⁰⁵ Günther Binding: Bettelordenskirchen In: Lexikon der Mittelalter München-Zürich 1980. Artemis Verlag Band I. 2093. o.

¹⁰⁶ Klaniczay: i. m. 139. o.

¹⁰⁷ Borst: i. m. 105. o.

¹⁰⁸ Klaniczay: i. m. 166. o.

folytán konzekvensen végre is tudtak hajtani. A tartományok, uradalmak kevésbé hatékonyan, de hasonló módszereket alkalmaztak. A vagyonszerzés, megszegényítés, nyilvános korbácsolás, tömlőcöztetés után szélnek eresztett elítélteknek igen kevés esélye maradt a normális élet keretei közé visszatérni. Különösen, ha a középkori büntető joggyakorlatban oly kedvelt csonkító vagy megbélyegző büntetésre ítélték. A hiányzó kar még lehetett akár katonai vállalkozás eredménye, de a kézfej vagy különösen a zsebmetésre vagy esküre használni szokott ujjak hiánya szinte teljes bizonyossággal jelezték a lakosoknak: gyaníthatóan valamikori bűnelkövetővel van dolguk. S az ajtók bezáródtak, az alamizsna elapadt. Ugyanígy jártak, akiknek nyelvét metszették ki, ajka volt csonka, orra vagy füle hiányzott, arcán vagy homlokán tüzes vas bélyegét hordozta. A középkor jogi praxisa egész katalógusát állította össze a különféle bűncselekmények és az ezeknek megfelelő csonkításos üzeneteknek. A megcsonkítottak csak a csavargók és koldusok népes táboraéhoz csatlakozhattak. Följegyezték, hogy a német parasztháborút követően Kasimir, Brandeburg-Kulmbach örgrófja 60 ritzingeni polgárt megvakíttatott, s azután a városból a „nyomorúságba” üldözte őket.¹⁰⁹ Vajon mi történhetett ezzel a hatvan emberrel ezután, vakon és nincstelenül az országutakon? És mi lehetett az elítéltek családjával? Maradni aligha maradhattak a városban vagyontalanul és becstelen bűnözők hozzátartozóiként. De ugyanígy továbbgondolható: mi lehetett a halálraítéltek, a hosszabb börtönbüntetésre szentenciázottak famíliájának sorsa? S ez idő tájt nem mérték szük marokkal az ilyen ítéleteket. A szakirodalom a szegény koldusok között tarja számon még a hullámzó lakosság további, jellegében a korábbiaktól elütő, üldözöttségében mégis az alsó rétegekkel összecsúszó csoportjait: a zsidókat és a cigányokat. A zsidók gyökértelensége, a befogadó települések átmeneti engedélye, a meg megújuló exodus az utakra terelte Mózes népét. A cigány kumpániák állandó mozgásban lévő csoportjai sajátos foglalkozásokat sajátítottak el, melyek az alkalmi megtűrtséget eredményezték nekik. Közismert, hogy léteztek a feudális társadalomban bizonyos „megvetett”, becstelen foglalkozások, melyekre azonban a közösségeknek szükségük volt. Ezeket ugyancsak a szegénység kategóriájába sorolták. Ilyenek voltak mindenekelőtt a hóhér és segédei, a zálogházas, a hitelező (uzsorás), a prostituált. E „becstelen” foglalkozások mellé sorakozott korhely, a csepűrágó, a kerítő, festő, a mutatványos, a légtornász, a komédiás és a zenész.¹¹⁰ Aligha állíthatjuk tehát, hogy a szegénység egyszerű egzisztenciális probléma lenne a középkorban. Ideológiai, politikai, vallási, gazdasági és kriminális összetevők egyaránt formálták a szegénység összetételét, ami megítélését és kezelését is végtelenül bonyolulttá tette.

2. A szegénység kezelése: az egyház szerepvállalása

A szegénygondozás a késő-antik és a korai középkorban egyházi feladat volt, szegénypolitikával is csak az egyház rendelkezett.¹¹¹ Ennek több oka volt, amelyek keresetők a keresztény karitás eszméjében, a kereszténység középkori szegénységideológiájában csakúgy, mint az állam szociális tevékenységének korlátozottságában. Az egyház kezdettől fogva magáévá tette az irgalmasság elvét, melynek alapjait az

¹⁰⁹ Walter Ernst Zeeden: *Deutscher Kultur in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main, 1968. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. 109. o.

¹¹⁰ Vontobel 1946. 79. o.

¹¹¹ Scherner 1988. 129. o.

Újszövetségben lelte meg.¹¹² A szegénygondozás e koncepciójának realizálásához kedvező feltételeket teremtett az egyházi jótékonykodás első századainak gazdasági háttére. A termelés relatív fellendülése azt eredményezte, hogy nem tömeges szegénységgel kellett szembenéznie az egyháznak, hanem egyedi esetekkel.¹¹³ A koldusok gondozása a kor emberének oly természetes volt, hogy a „*restek és naplopók ennek révén kifejezetten kellemes életet élhettek*”.¹¹⁴ Nem véletlen, hogy Tertullianus már arról szólt, hogy csak azok az adományok juttatják a valódi kegyelem állapotába közösséget, melyek ahelyett, hogy az „*etetést-itatást, dőzsölést szolgálnák, valódi segélyként hamak a szegények táplálásánál és temetésénél, a vagyontalan vagy árva gyermekek nevelésénél, az idősek és hajótöröttek ápolásánál és a bányamunkán, száműzetésben vagy börtönben sínylődők segélyezéseként.*”¹¹⁵ Tanulságos, hogy nem alakult ki az egyházban egyértelmű koldus-kép, sőt alkalmanként előfordult, hogy a koldusok ellen lépett föl, de az is, hogy a börtönben sínylődők és egyéb elítélteket is a szegénygondozás kereteibe vonta.

Máté evangéliumának¹¹⁶ gondolatmenetét fejlesztette tovább Aquinói Szent Tamás, aki a segítségnyújtás és segélyezés egész katalógusát állította össze. Eszerint különbséget kell tenni fizikai segélyezés és lelki gondozás között. A testi gondozás típusai voltak: éhezőket megetetni, szomjazóknak italt adni, ruhátlanokat felruházni, idegeneke elszállásolni, betegeket meglátogatni, foglyokat gondozni, halottakat eltemetni. A lelki segítség pedig a tanulatlanok oktatásában, a tévelygőknek adott tanácsokban, a szomorúak vigasztalásában, a vétkesek jó útra térítésében, a sértők tettének megbocsátásában, a terhek és nehézségek közös viselésében és imákban állott.¹¹⁷

Az egyház ezen önként vállalt gondozói tevékenységével hosszabb ideig egyedül maradt. Jóllehet a szegénygondozás soha nem volt annyira kizárólagos terrénuma, mint a lelki gondozás, hosszú ideig egyetlen szervezője és irányítója e gondoskodásnak, mivel a társadalomból hiányoztak az ilyen célú organizmusok. Ráadásul az alamizsnagyűjtés- és kiosztás szervezése a keresztény közösségek feladata lévén, egyidejűleg a közösségek erősítését, a közösségi tudat izmosodását is szolgálta. Nem hatott tehát kényszerű helyzetnek a jótékonyág gyakorlása, különösen, ha tekintjük a fentebb említett, viszonylag kedvező gazdasági klímát. Az állam pedig (különösen a nyugat-római birodalom összeomlását követően) jellemzően nem foglalkozott a szegénygondozással.¹¹⁸ Nem volt, más út: vállalni kellett a kizárólagosságot, mely egészen a városi gondoskodást középkori szervezeteinek megjelenéséig tartott. Rövid intermezzo volt csak Nagy Károly kísérlete a közös világi-egyházi szegénygondozás szervezésére. (A tartományok közigazgatási hatóságai szegényadót vethettek ki, melynek bevételeiből támogathatták az illetékességi területükön a szegényeket. Ezzel egy időben szigorúan felléptek a koldulás ellen.) A kéregetés tilalma jól példázza a világi államhatalom más típusú megfontolásait. Az ókortól az újkori szegényházak alapításáig a közigazgatás megoldandó feladatát és komoly veszélyt látott az ellenőrizhetetlen, „hullámzó lakosság” jelenlétében, életmódjában, potenciális

¹¹² Georg Ratzinger: Geschichte der kirchlichen Armenpflege. Freiburg im Bibeisgau, 1884. Herd'schke Verlagsbuchhandlung. 14-18. o.

¹¹³ Gerhard Uhlhorn: Die Christliche Liebestätigkeit in der alten Kirche. Stuttgart, 1882. J. Gundort. 99. o.

¹¹⁴ H. Nobbe: Die Regelung der Armenpflege im 16. Jahrhundert nach den evangelischen Kirchenordnungen Deutschlands. In ZfKG 1889. (Band X Heft 4.). 570. o.

¹¹⁵ Nobbe 1889. 571. o.

¹¹⁶ Mt. 25. 35-36.

¹¹⁷ Johannes Gründel: Almosen. In: in Lexikon der Mittelalter München-Zürich 1980. Artemis Verlag Band. I. 451.

o.

¹¹⁸ Lindgren-Schlageter 1980. 988. o.

elkövetői minőségében. Amikor a szegénygondozás valamilyen okból világiasodott, mindig felmerült a szervezettebbé tétel mellett a koldulás felszámolása is. A frank birodalom széthullásával elenyészett a korai állami szándék, s az egyház tovább játszotta kizárólagos szerepét.

A nyugati birodalom romjain felépülő egyházban a gondozás specifikuma volt annak differenciálatlansága. A gondoskodás szerteágazó területei a meglévő szervezetre települtek rá, melyek így összefolytak egy egységes segélyezési rendszerben. Ennek nyomán nem különböztettek a rászorulókat fajtái között: az egyház ugyanúgy szállást adott idegen vándornak, mint otthontalan nincstelennek, ápolt beteget, öreget, sebesültet és nyomorékot, osztott segélyeket az arra váróknak. A középkori szegénység kezelésében tehát nem a kialakult szegénység gondozására jött létre valamiféle organizáció, hanem egy már funkcionáló szervezet (az egyház) gyűjtötte fókuszába a rászorulókat. (Míg a Kelet-Római Birodalomban (utóbb Bizáncban) az antik tradíciókra támaszkodó szervezett és differenciált intézeti hálózat alakult ki, már a 6-7. században).. Nem túlzás talán ez az állítás, ha a szegénység mesterséges (önkéntes), döntően vallási indíttatású széles tömegeire gondolunk (szerzetesség, zarándokok, testvérségek).¹¹⁹

A nyugati egyház az ellátást kolostoraiban és a püspöki székhelyeken létesített ispotályokban biztosította, mint említettük, a rászorulókat között tett mindenféle különbségtétel nélkül. Nem vizsgálta, nem vizsgálhatta a rászorultság okát, hiszen az anyagi javak önkéntes elutasítása az ókereszténység óta a keresztény vallás egyik alapelve volt; a keresztény életforma teológiailag is megalapozott szervező princípiuma. Ugyanakkor, míg az Ótestamentumban a szegénység és a szükség reális jelenséggé bukkan elő, az Újszövetségben már idealizált formában: a szentté válási eljárás (folyamat) részeként és feltételként szerepel, mely az irgalmasság eszméjének kiterjesztésével a vagyonosok állandó feladatává tette a szűkséget szenvedők támogatását. A középkori keresztény alamizsnaosztással, mint a szegénygondozás külsődleges kifejeződésével találkozhatunk. A teremtő a világ javait mindenki számára hozta létre, ezért mindenkinek kötelessége a meglévő fölöslegből szűkölködő embertársait segélyezni., „A szegények szeretetének gyakorlati tevékenységben, alamizsnaadás képében kellett megnyilvánulnia.”¹²⁰ (Aquino Tamásnál az alamizsna mint „szolgálat” fordult elő). Ellenben a „rászorultak” munkájáról, munkálkodási kötelezettségeiről vajmi kevés szó esett.¹²¹

Az egyház tehát közvetlenül és áttételesen is vállalta a szegénygondozás irányítását. Részben mint az alamizsnaosztás szervezője (segélyezés) részben mint az intézeteiben, ispotályaiban, kolostoraiban szervezett ellátás-ápolás biztosítója (gondozás). Erre a változásra már a 3-4. század feltételromlásainak eredményeképpen mutatkozott igény. A szegénység tömegessé válása és a lakosság általános szegényedése méreteinél fogva lehetetlenné tette a hagyományos közösségi jótékonykodást, így ezt magasabb szintre kellett emelni, bizonyos értelemben korlátozni kellett.¹²² A középkor kezdetének társadalmi viharaiban az egyház el is veszítette vagyona egy tekintélyes részét, ami a segélyezési alapok csökkenését is eredményezte.¹²³

A keresztény gondoskodás eszméje a jelentéktelennek semmiképpen sem mondható szegénytömegek életkeretétül szolgált, melynek jegyében az egyház gondozó

¹¹⁹ Lindgren-Schlageter 1980. 986. o.

¹²⁰ Ratzinger 1888. 15. o.

¹²¹ Gründel 1980. 450. o.

¹²² Nobbe 1889. 572. o.

¹²³ Uhlhorn 1884. 32-43. o.

intézményei és ispotályai sorát állította karitatív céljai szolgálatába. Ez a rendszer általában dicsőítette a szegénygondozást, bármely forrásból származott is a finansziális támogatás, s bármely szegény segélyezéséről essék is szó. A szegénygondozás mozgatórugója ahogyan Bronislaw Geremek nevezi – „*az üdvözülés gazdaságtana*”.¹²⁴ Eszerint a megszánt szegény eszköz lehet a gazdagok üdvözülésében. A gazdagok hozzájárulnak alamizsnájukkal, adományaikkal a középkori szegénygondozás infrastruktúrájához, s ezáltal jótékonyága, kegyessége és könyörületessége megnyitja az utat az üdvözüléshez. Robert Castel persze azt is hangsúlyozza, hogy a szegények „felhasználása” az üdvözülési eljárásokban nem jelenti egyben a szegények szeretetét, sőt adott esetben a konkrét szegény és szegénység megvetésével párosulhat. De a rendszer működik, az egyházi karitatív infrastruktúra közvetíti a segélyeket a szegényeknek.¹²⁵ Az egyházi létesítmények kínálták a legnagyobb biztonságot a kegyes alapítványok céljainak realizálásához és egyben az ellenszolgáltatás (az üdvözülés) valószínűségét is.¹²⁶

Ugyanakkor az egyház az alamizsnaosztásnál, a menhely kapujában nem vizsgálta, hogy milyen okból lett koldus az aktuális kéregető. Ezzel a technikával nem akaratlagosan, de végül is elősegítette a szegénység konzerválását. Áttételesen lehetővé tette ez a rendszer a csavargók, bűnözők megbűjását, segélyezését; szélsőségesen fogalmazva végül is a bábáskodást a bűnöző alvilág kialakulásánál. Kritikusai szerint nem kevésbé nehezítette meg a harcot a koldusvilág ellen.¹²⁷

3. A városi szegénység

A középkor társadalmában lényegében idegen test volt a város. Ez a feudális jobbágyrendszertől, a nemesi rendi felfogástól, a rendi politikai szisztémáktól meglehetősen távol álló jelenség története során hol belemosódní látszott a hatalmi modellbe, hol pedig heveny gyulladásokat okozva a társadalom testében, erős immunológiai problémákat idézett elő. Mert a város más volt lakóit tekintve: míg kívül alávetett zsellér és jobbágy művelte a földet, itt kézművesek és kereskedők szorgoskodtak. Míg ott a hatalmi struktúra kizárólagos autokráciát világított meg, itt demokratikusan szervezett (vagy legalábbis annak látszó) közösségek, körök szervezték a polgárok életét. Míg ott a földesúri függés volt a kizárólagos létforma, itt a feudalizmusba ékelt kicsiny „résztársadalom” tagjainak egymásrataltságában a partnerkapcsolatok érvényesültek inkább. A végeredmény: a város sziget a hűbéri–rendi rendszer tengerében.

Ez a sziget nyitott is, elzárkózó is egy időben. Nyitott, mert gazdasági sajátosságai révén ráutalt a vidék népére és a rendi politikai elitre. Iparcikkeiért élelmiszert, nyersanyagot keresett a faluban, luxustermékeknek számító kínálata a földesúri réteget vette célba. Bizonyos nyitottság figyelhető meg a politika irányában is. A polgárok céljainak eltérése sok esetben függött a hatalom gyakorlóinak döntéseitől. Ezért a polgári társadalom prominensei ugyanúgy törekedtek ott lenni a tárgyalóasztalnál, a rendi gyűlésen, a parlamentekben. Renddél válásukkal szemben nem hogy kifogást nem emeltek, de

¹²⁴ Robert Castel hivatkozik Bronislaw Geremek *La Potence ou la pirié*. Paris, Gallimard 29. o.: A szociális kérdés alakváltozásai. A *les Méthamorphoses de le question sociale* Paris 1995 műből közöl részleteket Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László (szerk.) „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...”: Új Mandátum Kiadó. Budapest, 1998. 32 o.

¹²⁵ Castel 1998. Új Mandátum Kiadó. 30. o.

¹²⁶ Uhlhorn 1884. 198-210. o.

¹²⁷ Nobbe 1889. 574. o.

kifejezetten törekedtek rá, ezzel is deklarálva: elfogadják (utóbb már tudjuk: átmenetileg) a rendi politikai szisztéma szabályait, s maguk is a küzdőterre léptek.

Zárt volt viszont a város abban az értelemben, hogy a városi státusz a fennálló rendekkel szembeni kíméletlen küzdelemben született, mely mindig is szálla volt a kiváltságos rendek szemében. Leonardo Benevolo az ókori városok nyitottságával szemben a feudális várost „zárt városnak” nevezte, melynek „nyitottsága jórészt kimerül az élelmezési feltételek biztosításában, a nyersanyagvásárlásokban és ellentételezésben”.¹²⁸ „Ezekben a városokban kézművesek és kereskedők – mint később mondták: polgárság – képezték a lakosság többségét, melynek birtokában nem voltak hajlandók alávetni magukat a feudális megoldásnak. Gazdasági aktivitásuk politikai feltétele volt a személyes szabadság, a független bírászkodás, a saját kormányzat és adórendszer.”¹²⁹ A harc sohasem ért véget, a vidék urai nem nyugodtak bele abba, hogy a város kikerül hatalmuk alól. Igyekeztek pozícióikat visszerezni a város lakossága, de főleg gazdagsága fölött. Sokhelyütt sikerült is. Akadtak városok, melyek kiváltságait elveszítették, majd kemény harcban újra visszaszerezték. Nyugat városai sikerrel védték meg pozícióikat s végül a centralizáló vagy abszolutizáló királyi hatalommal szövetkezve győzedelmesen értek el a polgári forradalmak korához. Európa közepe felé a háborúskodás kiélesedett, ahogy a királyi hatalom ereje a polgárságot megvédeni nem tudta, s ahogyan a polgári rend gazdasági ereje nem volt már elegendő a királyi hatalom megerősítésére, a háború kimenetele többsélysé vált. Közép-Európa keletén a diadalmas nemesség óriási vehemenciával vette be a polgári erődotket, csonkította meg a városi kiváltságokat, s rántotta ki a talajt a polgári irányú fejlődés alól. A polgárság tehát kétségbeesetten védekezett.

A szimbolikus „sziget” megfogalmazást az egész települést, így gazdaságot és polgárokat, jogot és politikát védelmező városfallal tették valóságossá. A fal, a tornyok, a sáncok és az árkok, az erős kapuk és az ellenőrzött belépés valódi szigetté tették a várost. A falon megtörttek nem csak a privilégium elleni tényleges és átvitt értelmű támadások, hanem a feudális tradíciók, jog, szokások, kultúra hullámai is. A polgárság magatartása nem abszolút értelmű tagadásban állott; a polgári jog és szokások is ebben a történelmi keretben működtek, nem ritkán utánzási igény is működött a patríciusok körében, de a város sziget lényegét tekintve elszigetelt maradt.

Ez a sziget-státusz egy sor olyan problémát vetett föl, mely lényegéből fakadt, s mely nem lett volna a falak nélkül. A legsúlyosabb gond értelemszerűen a lakosság életének megszervezése, a falakon belül élők ellátása volt. Kis területen nagyszámú lakosság zsúfolódott össze, mely folyamatosan növekedett, miközben ezzel ritkán tartott lépést a terület növekedése. A „városi levegő” és az azzal járó szabadság után vágyakozó robotoló földművesek folyamatosan áramlottak a városok irányába, igyekeztek az őket szabaddá tevő falak mögé. A város terjeszkedése is problematikus volt: úgy jogilag (hiszen a privilégium, mely a város szabadságát körvonalazta a kiváltság területi határait is megsabta), miként építészetiileg is (mert a városfalak bővítése és átépítése évszázadonként egyszer, ha megtörténhetett,¹³⁰ a falon kívül pedig kockázatos és hosszú ideig értelmetlen dolog volt építkezni. Tehát „fölfelé” nőttek a városok, megjelentek a z emeletes házak, sokszor fából. A csatornázás, a vízellátás megoldatlan volt, a higiéniai viszonyok a kor szintjén is fejletlenek. A sűrű lakosság nehezítette az ellenőrzést, növelte a bűnözés esélyeit. A városok

¹²⁸ Leonardo Benevolo: Die Geschichte der Stadt (Storia della citta) Hamburg - Frankfurt - New York, 1990. Campus Verlag 338.o.

¹²⁹ Benevolo: 1990. 337. o.

¹³⁰ Boockmann: 1986. 34. o.

kénytelenek voltak már fejlődésük kezdetén a mindennapi életet a lehető legaprólékosabban szabályozni. Míg falun a szabályalkotás csupán a földesúr legközvetlenebb felsőbbbségi érdekeit szolgálta ki, itt részletekbe menő statutum-alkotás folyt, a városi élet megszervezése érdekében. Ennek az elvárásnak a város azért volt képes eleget tenni, mert közösségként viselkedett. „A város *definitíve csak úgy, mint történeti értelemben elsősorban közösség... minden más tulajdonságát, előjogait a bíraskodásban, a hadügyek terén, a pénzügyekkel kapcsolatban és így tovább, a város mint közösség szerezte meg*”.¹³¹ A városalakulások további sajátossága (és nehézsége is), hogy speciális fejlődése és (talán nem ellentmondás) „feudális demokratizmusa” révén a közösségi igazgatás komplikálttá vált. A városi társadalom, túl természetes rétegződésén, egymástól bizonyos mértékben független közösségek és hatalmi centrumok halmaza. A városok többsége valamilyen egyházi vagy világi hatalmi központ is volt egyben, érseki vagy püspöki székhely, mely sajátos egyházi hatalmi fókusz is jelentett. A polgári városigazgatás természetesen külön központot képezett. Akárcsak a céhek vagy egyéb társadalmi rendek, a vallásos rendek. (A középkori városokban gyakran figyelhető meg, hogy azoknak több központja is van: külön helyen áll a székesegyház a püspöki palotával, másutt emelték a városházát, megint távolabb állt egy-egy rangosabb céh vagy kereskedőgilda háza.¹³²) A szakirodalom számon tartja a városokban létesített legtipikusabb épületeket. Ezek Ernst Walter Zeeden összesítésében a német városi modellt tekintve a templom és a városháza után a Mérlegház, az Éremház, a Gabonaház, a Posztóház, a Vámház, az Áruház, továbbá raktárak és az Ispotály(ok). A legtöbb közösség létesített még tánc-és bálházat is. De elképzelhetetlennek tartották a várost tömlöc és kínzókamra nélkül is (melyeket vagy a várasháza pinceszintjén helyeztek el vagy pedig szorosan mellette).¹³³ A városok leggyakoribb és legjellegzetesebb épületei között tehát kezdettől ott található a tömlöc és az ispotály. Az ispotály mindenféle szegények, betegek, utazók, vándorok, zarándokok, árvák, lelencgyerekek, rokkantak és bélpoklosok befogadására szolgált, vagyis nem felelt meg a mai kórház fogalmának Hartmut Boockmann írja: „Ezek a menhelyek tehát teljesen mások voltak, más célt szolgáltak, mint a mai kórházak”. Teljesítettek olyan funkciót, mint ma az öregek otthona, vallásos jellegük (akár belső rendben, gondozásban, akár építészetiileg) nyilvánvaló, feladatuk a szegénység, a rászorulókat ellátása, a vándorok és zarándokok elszállásolása, természetesen a betegek ellátása, nyomorékok befogadása, fertőző betegek elkülönített kezelése.¹³⁴ Igen jól jellemzi sajátos jellegét ez intézmény nevének alakulása. Eredeti formája, a latin hospitalis (vendégszerető, vendéglátó), hopses (vendég, jövevény) szó főnévvé vált alakja (hospitale) s jelentése: vendégszoba, menedékhely, szegényház, betegek háza. A kolostorokban zarándokszállást jelölt, később szélesedett a jelentése menedékhellyé. Sok nyelvben ma is használt ’kórház’ érteleme a fertőző betegek különválasztásával kezdődő intézeti specializáció több évszázados fejlődésének eredményeként jött létre. Az új ’kórház’ mellett a régi angolban lovagrend által fenntartott menhelyet, a franciában szegényházat, a németben aggok házát, szegényházat, zarándokok menedékhelyét is kifejezte.¹³⁵ A kettő (a tömlöc és az ispotály) közötti határterületen bukkant fel utóbb a fenyítőház és a dologház.

¹³¹ Georg von Below: Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde. Düsseldorf, 1889. L.Boß & Eie, Kgl.Hofbuchdruckern. 3. o.

¹³² Benevolo 1990. 354. o.

¹³³ Zeeden 1968. 82. o.

¹³⁴ Boockmann 1986. 240-241. o.

¹³⁵ MNYTSZ 2/240

A szegénygondozás említett intézményei sajátosan városi jelenségek voltak, a falu nélkülözötte őket, aminek egyik fő oka a falun meglévő relatív szociális biztonság hiánya a városfalak mögött. Ugyanis amíg a paraszt megélhetését biztosította a föld, a gazdasági udvar, amíg a paraszt „segélyezését” és ápolását megoldotta az együtt élő nagycsalád, a szomszédság, a városban a szegényebb rétegek számára még csak hasonló sem létezett. Nem véletlen, hogy a városok kezdetől fogva ügynek tekintették a szociális gondoskodás megteremtését. *„Ez a probléma alapjaiban olyan idős, mint a város maga”*.¹³⁶ A városban a megélhetési gondokkal küzdők, a szegények, betegek, öregek, rokkantak, tébolyodottak, árvák csoportjai sokszor a szó szoros értelmében az utcákon tanyáztak, jelenlétük közvetlenül megoldandó feladatként jelentkezett a városi igazgatás számára. A zsúfolt városokban sokkal hangsúlyosabban fogalmazódott meg a gondozás szükségessége. Azért is, mert a szegénység nem egyszerűen csak zavarta a város életét, hanem nagyon komoly veszélyeket jelentett például okáért járványok forrásaként vagy a kriminalitás potenciális talajaként. És azért is, mert a város, mint zárt közösség az átlagosnál nagyobb felelősséggel viseltetett saját tagjai iránt. A szegényügy, s ezen belül az ispotály a városi magisztrátus kezében szociálpolitikai ügy volt. Rászorulttá válni ugyanis nem csak becstelen úton lehetett. A szegény-és beteggondozásban, az ispotályok fenntartásában a polgárság bizonyosfajta biztosítási törekvése érhető tetten: betegség, öregség, megrokkánás, elszegényedés esetére szóló elhelyezési lehetőségként jelentek meg ezek az intézmények.¹³⁷ Ezzel kapcsolatban is megfigyelhető a városok szegénypolitikájában egy erős differenciálás szegény és szegény között, ami a fenti állítást erősíti. (Augsburgban 1475-ben az adónyilvántartások már önálló csoportként jelölték meg a segélyezett koldusokat.¹³⁸)

A városi szegénygondozás kialakulásában és az egyházi karitatív tevékenység mellé történő felsorakozásában alapvető jelentőségű lett a gyógyító rendek szerepvállalása és beépülése a városi szegénygondozásba. A keresztes hadjáratok végeztével a tömeges sebesült-és betegápolásra szakosodott ún. gyógyító rendek szorult helyzetbe kerültek. Miután a szerzetes és lovagrendek, testvérségek és laikus testvérek egyesületei által végzett sebesült- és beteggondozó munka immáron nagyrészt fölöslegessé vált, tevékenységük kevésbé volt nélkülözhetetlen, kevésbé számíthattak az egyház támogatására, mely amúgy sem volt problémamentes.¹³⁹ Európába történő visszatérésük után alapvető célkitűzésüket, a beteggondozást természetesen nem adták föl, csak hatókörükl változott. Kórházakat alapítottak, menhelyeket állítottak föl, s magukat a világi szegény-és beteggondozásnak szentelték.¹⁴⁰ A Johanniták Angliában 1182-ben hozták létre központjukat Bucklnad kolostorában, a legtöbbjük azonban a spanyolországi Siena körül csoportosult. Francia központjaik: Beaulieu (1259) és Tieux (1298). Németországban meglehetősen késő érkeztek: Werben városkában 1424-ben vertek tanyát. (Kórházuk azonban már működött 1249-ben Schwäbisch-Hallban, a krónikus betegek számára)¹⁴¹ A német lovagrend 1128-tól tevékenykedett, elsősorban német területeken; a Johannitákból kivált, ragályos betegeket ápoló lazarénusok Franciaországból, az Orelans melletti Boigny kolostorából szerveződtek (1157).¹⁴²

¹³⁶ Zeeden 1968. 108. o.

¹³⁷ Siegfried Reicke: *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter*. Stuttgart, 1932. Verlag von Ferdinand Enke. 282. o.

¹³⁸ Castel 1998. 35. o.

¹³⁹ Borst 1973. 258. o.

¹⁴⁰ Boockmann 1981. 27. o.

¹⁴¹ Reicke 1932. 281. o.

¹⁴² Ratzinger 1884. 328. o.

Munkálkodásuk kezdettől fogva összefonódott a városi léttel. A városok fogadókészsége meglehetősen nagy volt, a rendek pedig igyekeztek a városi hatóságok pénzügyi biztonságának ernyője alá húzódni. Közeledésüket a világi szociális gondoskodáshoz megkönnyítette, hogy tagjaik laikusok voltak. Igaz, hogy eredeti alapításaikban a vallásos megfontolások nagy szerepet játszottak és szervezeti rendjük az egyházi rendekét másolta, tevékenységük lényegét tekintve azonban világi volt.

A középkorban sajátos egymásra utaltság alakult ki a város és a menhelyeket fenntartó rendek viszonyában. A város korabeli településszerkezetével, építési technikájával, nagy népsűrűségével, rendezetlen higiéniai feltételeivel egyfajta fókuszra volt a betegségeknek, szüksége volt betegápolókra, akárcsak a falunál koncentráltabban jelentkező szegénység kezelésére, (ebben legalább a közreműködésre). A rendek céljuknak a városokban és azok közelében jobban megfelelhetek, mint a kis létszámú, gondozásra kevésbé szoruló lakossággal bíró falvakban, elhagyatott vidékeken. Rendezetlen pénzügyi viszonyaik is a városi közösségek védőszárnyai alá hajtották őket. Ha arra gondolunk, hogy a püspöki székhelyek, vallási központok városokba telepedtek (vagy a város elve körülöttük alakult ki) s hogy a gondozó hálózat jelentős hányada eleve a városokban épült ki, s ha tekintjük a rendek városi vonzódását és beköltözését a városba, láthatóvá válik: a szegény- és beteggondozás egyre inkább urbanizálódott. Sokak szerint ebben nincsen semmi újdonság, csupán visszatérés a régi, időszámításunk kezdete körüli időkhöz és gyakorlathoz, amikor is a szegények segélyezése a nagyobb városokba koncentrálódott.¹⁴³

A városi igazgatásnak az anyagi juttatásokkal együtt növekedő befolyása a gyógyító rendek világi vonásait erősítették, míg nem a vallásos karakter teljesen világivá nem változott. A kolostorok városi létezése amúgy is problematikus volt. A városon belül a rendek és a kolostorok nem viselkedhettek úgy mint a világtól elvonult, emberektől távol funkcionáló intézmény. A polgári környezetben alig lehettek mások és többek, mint szociális-gondozó intézmény.¹⁴⁴ Kisebb kivételektől eltekintve a menhelyek és kórházak irányítása teljesen átkerült a városi kormányzat kezébe. Ez az elvilágiasodási folyamat a 13. századra már be is fejeződött.¹⁴⁵ A világi hatóságok maguk is alapítottak hasonló célú intézményeket. (Ahol a gyógyító rendek korábban nem jelentek meg, a világi hatóság maga volt kénytelen a szegény-és beteggondozás intézményeit létrehozni. Lyonban például, a melyik a 12. században már jelentős textilközpontnak számított, mintegy tízezer lakossal, a városi szegénység számaránya olyan magas volt, hogy a város öt kórodát is üzemeltetett szegények, betegek és zarándokok számára. Ezt kiegészítette a városi káptalan rendszeres élelmiszerosztása a város szegényei között, külön gondoskodva az árvákról és az özvegyekről.¹⁴⁶ Bécsben a Schottenkirche 1469-ben készült oltárképén a város déli látképű ábrázolása három ispotályt mutat: az 1200 körül emelt Szentlélek kórodát, a 13. század közepe táján alapított Szent Antal ispotályt és a körülbelül ugyanebben az időben létesített Polgárkórházat.¹⁴⁷ A városiasodás nagy korszakát (12-14.század¹⁴⁸) követte a menhelyek és kórházak árja szerte Európában.¹⁴⁹ Az alapítások sorrendje az egyesek felől irányult a

¹⁴³ Nobbe 1889. 573. o.

¹⁴⁴ Boockmann 1986. 221. o.

¹⁴⁵ Scherner 1988. 140. o.

¹⁴⁶ Borst 1973. 104-105. o.

¹⁴⁷ Boockmann 1986. 242. o.

¹⁴⁸ Benevolo 1990. 341. o.

¹⁴⁹ Laum 1923. 943. o.

közösség felé. Előbb egyes polgárok, majd kisebb közösségek, társulások, végül maga a város is tett alapítványokat.¹⁵⁰

A városi ellenőrzés dacára a rendek továbbra is rendként működtek. Az ispotályok egyházi eredetének kifejeződéseként, mindvégig fennmaradt vallásos stílusuk. A vallási lelki gondozás jelenléte, az építészeti is manifesztálódó elkötelezettség (templom vagy kápolna tartozott az ispotályokhoz), vagy akár a szigorú belső rend, melyet a kórházasabályzatok és kolostorrendtartások rigorozusan előírtak és betartását megkövetelték.¹⁵¹ Magában a gondozó tevékenységben nem mutatható ki lényegi különbség, a teljes szekularizációra törekvés inkább helyi politikai viszonyokra voltak visszavezethető. A változásokkal azonban némi funkcióátrendeződés zajlott le. A kolostorispotályok eredendő szerepe szállás, menedékhely-szolgálat volt elsősorban hajléktalanok, idegen utazók, zarándokok számára s csak e mellett jelent meg a beteg-és öreggondozás.¹⁵² A városokban azonban a szociális funkció döntővé lépett elő, s a hatóságok igyekeztek a „szálloda-karaktert” leépíteni. Így például 1483-ban Basel tanácsa megtagadta egy idegen nemes úr befogadását az ispotályba, mondván, az ispotály a helybeliek számára létesült. Több városban határozatot hoztak arról, hogy csak az élvezheti az ispotály előnyeit, aki a városban nőtt fel és ott is született (így például Münsterben, 1360-ban, Kalamarban 1388-ban.)¹⁵³

Ezzel a a folyamattal a városi szegény-és beteggondozás szerepe az egyházi fölé növekedett. Azt a koraközépkori koncepciót döntötte meg ezzel, hogy a betegsegélyezés és a szegényügy kizárólag egyházi feladat lenne. Ezzel együtt hathatósabban tudott föllépni az iskolaügy, a szegényügy és az egyházügy egyre nehezebben megindokolható feltétlen összefonódása ellen.¹⁵⁴ Az egyház továbbra is hozzájárult az intézményi beteg-és szegényellátáshoz, jóllehet a városi kasszán keresztül.¹⁵⁵ Ez a változás lényegesen egyszerűsítette szerepét és feladatit, amely ezután a különféle alamizsnapénzek, alapítványi, adományösszegek folyósításában testesült meg. Nem tartott fenn intézményeket, nem finanszírozott apparátust, a rendelkezésre álló összegeket egyszerűen kiosztották a segélyért folyamodók, sorban állók, koldulók között.

Nem véletlen, hogy a koldusrétegek kiszélesedése a templomok körül volt megfigyelhető. Az egyház rendszeresen szervezett gyűjtést a szegények, betegek javára., amit azután egyházi ünnepek, misék alkalmával szórtak a nép közé. A 15-16. században ezért is koldusáradat öntötte el a városokat. (A válasz nem késlekedett sokáig: egymás után születtek meg a koldulási tilalmak a városi adminisztráció kényszerhelyzetében. Lényeges változás azonban a reformáció támadásáig nem történt, nem történhetett szemben az egyházi uralkodó ideológiával.)

4. A városi szegénygondozás és a szegényrendészet

Georg Ratzinger szerint a kifejlett középkor sajátos vonása a szegénygondozásban, hogy míg a klérus a gondozási kötelezettsége nagy részét a kolostorokra terhelte, az ezzel ellentétes oldalon megjelentek a gyógyító rendek, a laikusokból rekrutálódó gyógyító

¹⁵⁰ Scherner 1988. 13. o.

¹⁵¹ Boockmann 1986. 240. o.

¹⁵² Reicke 1932. 279. o.

¹⁵³ Reicke 1932. 279. o.

¹⁵⁴ Below 1925. 121. o.

¹⁵⁵ Lindgren – Schlageter 1980. 985. o.

egyesületek és testvérségek, a nagy városalapítási hullámokat követően a szisztematikus polgári gondozás, a városi közösségek szegénységélyező tevékenysége. Miközben a kolostorok egyre nehezebben teljesítették feladatukat, egyre kevésbé tudták koordinálni a szegénygondozást, a polgári térfélen egy rendezett-szervezett közösségi szegénygondozás alakult ki, mely természetesen hozta magával az idegenek ellátásának korlátozását s ebből további lépésként az idegen koldusok elleni fellépést.¹⁵⁶ A városok természetesen helytelenítették a differenciálatlan egyházi „szegénykezelést”, s ha az alamiznaosztás csoportok szerinti megkülönböztetését nem is tudták elérni, a befolyásuk alá került összegek racionális elosztását igyekeztek keresztülvinni. A szegények kategorizálásával kényszerűen foglalkoznia kellett a középkori városigazgatásnak. Témánk szempontjából (mely nem a szegénység gazdasági-szociális tartalmával, hanem annak rendészeti kezelésével foglalkozik) ennek kiváló terepet biztosított a segélyezésre szorultság illetve az alamiznára jogosultság megállapítására és a jogosultság foganatosítására szorított városi hatóság rendészeti tevékenysége.

Mint ahogy – mint arról már esett szó - a város zárt közösség, a sziget a feudális – rendi társadalomban, magától értetődő, hogy a város gazdagsága önmaga eredményeitől függött. Ritkán kapott kívülről adományokat, saját bevételeiből gazdálkodta ki kiadásait. A város gazdasági egyensúlya ezzel együtt nem lehetett független a külső világtól. A falakon túli feudális társadalom zavarai a városok stabilitását is megingathatták. A vagyon itt sem volt biztos. Aszály, járvány, háború, tűzvész tehetett tönkre napok alatt mindent, a polgár tehát nem volt könnyelmű. Igyekezett biztonságra törekedni. A meglévőt megpróbálta a lehető legracionálisabban beosztani. A közpénzek, még a gazdag városokban sem álltak zsákszám rendelkezésre, miközben például olyan változások, mint a fegyvertechnika fejlődése, jelentős beruházásokat követelt a függetlenségüket fallal védelmező városoktól. A polgár tehát feleslegesen nem költekezett. Azt belátták mindenfelé a tanácsurak, hogy a szegények és a betegek számára szükség van menhelyekre, ételmezésre, elvégre „saját” szegényeikről van szó, azon közösség elesettjeiről, akik az ő különálló társadalmi csoportjához tartoznak. De azt már egyre kevésbé túrték, hogy mások szegényeit is ők tartásuk el.¹⁵⁷ A városi polgár részleges elszigeteltségéből adódó jellegzetes csoportszemléletéből érthetően alakult ki ez az álláspont. Mert hiszen annak a külső társadalomnak a koldusairól van szó, amelyet ő többé-kevésbé elutasít, amelyik neki ellenfele, vést hoz rá. Az tény, hogy minden közösségnek megvan a maga szegénysége, s azért vállaljon is felelősséget – ez a polgár hitvallásához tartozik. De minden közösség vállalja is szegénységét, s ne testálja mások nyakába, ne „exportálja” a problémát a városi közösségek pénztárcájában bízva. A saját, városi szegényekről a városi közigazgatás szervezeten gondoskodott, de a „külső” rászorultakról hallani sem akart. A város gazdasági teherbírása nem terjedt ki a feudalizmus hordalékának segélyezésére. De a saját közösségéből származó árvákról, aggastyánokról, betegekről, szegényekről gondoskodott. A középkori világi (városi) szegénygondozás jellegéből fakadóan hangsúlyozottabban közösségkötött, mint a vidék egyházi karitatív szerkezete. Nagyobb súlyt kapott a közösséghez tartozás, mely a szolidaritást a városiakra értelmezte.

Élesen különböztet tehát a városi felfogás külső és belső szegénység között. A város, már csak szervezeti adottságai okán is tehetette: a városkapuk ellenőrzése, a falak, a viszonylag kicsi és zárt közösség, amely a jó és használható nyilvántartást lehetővé tette –

¹⁵⁶ Ratzinger 1884. 306-307. o.

¹⁵⁷ Zeeden 1968. 113. o.

életképessé minősítette az elgondolást. A szegénygondozásban a városok jól működő, szisztematikus rendszereket hívtak életre. A városok saját „koldusügyet” alakítottak ki, koldusrendtartásokat és szabályzatokat bocsátottak ki (például Nürnberg 1387-ben, Eßlingen 1389-ben, Köln 1403-ban, Bécs 1442-ben), melyekben korlátozták az idegenek tartózkodási idejét a városban, koldulóhelyeket jelöltek ki, meghatározott időpontokat a kéregetésre, koldusvizsgát írtak elő a jogosultság megállapítására.¹⁵⁸ Nürnberg 1370. évi koldusrendtartása például az idegen koldusokra általános koldulási tilalmat rendelt el. Naprakész nyilvántartással rendelkezett a magisztrátus a városi szegényekről, akiket koldusjelvényekkel láttak el, s melyek birtokában alamizsnára és ellátásra voltak jogosultak. A kör alakú, fölvarrható jelvény közepén a város címere volt látható, fölötte az illető koldus nyilvántartási száma.¹⁵⁹ Gent és Firenze több ezer helyi illetőségű szegényt támogatott, részben ispotályi struktúrán keresztül, részben azon kívül, szegénylisták alapján. A saját szegényeket segélyre jogosító tárgyakkal, érmékkel, bárcákkal, fölvarrható jelekkel látták el.¹⁶⁰ Carsten Küther írja¹⁶¹ hogy a különböző okokból országutakra terelt és koldussorra vetett népességtől „a közösségek megtagadták az otthonhoz való jogot, mivelhogy a helységeknek volt kötelessége saját szegényeiről gondoskodni”. 1290-ben Mons városában „községi alapítvány” létesítetek alamizsnálkodás céljára. Az alapítvány a saját szegények számára előjogokat biztosított a segélyekre. Az előjog alapja egy évente megújított szegénylista, melyre az esélyes folyamodás érdekében föl kellett vésztetnie magát a városi szegényeknek.¹⁶² Sankt Gallenben az idegent vendégül látták egy éjszakára a menhelyen, kapott kosztot bőségesen, utána azonban teljes fél esztendőre megtiltották visszatérését a városba.¹⁶³

Kétféle szegény között különböztetnek tehát a városok. A sajátról gondoskodnak, a másét mindegyik kiveti, sőt büntető eszközökkel védekeznek a beáramlásuk ellen. Úgy vélem, ez a kettősség azért nem mellőzhető mert a későbbiekben, a fenyítőházi eszme kialakításánál (kiegészülve a protestáns munkaethoszból folyó következtetésekkel) döntő szerepet játszik majd.

Mivel arra természetesen nem voltak képesek a városok, hogy a rászorultság okait számolják föl, így a területi kezelés lehetősége maradt csupán. A városi organizmusba egy intézményt (vagy többet) kellett beilleszteni, amelyik alkalmas lehetett arra, hogy az utcákról összegyűjtött rászorultakat egy helyen tartsa, szállást és alapvető ételmezési feltételeket biztosítson. Kezdetben egységes volt az arculat: az önhibájukon kívül munkaképtelenek (nyomorékok, szellemileg korlátozottak, különféle nyavalyákban szenvedők, ragályos betegek) „látványos” csoportjait menhelyeken helyezték el, amelyek teljesítőképességük határain belül további segélyezési funkciókat is elláttak. A szegények elszállásolását, étkeztetését is ők szervezték, lelencgyermekeket és árvákat gondoztak és neveltek, zarándokokat és utazókat fogadtak (ez utóbbiakat mérsékelt és egyre csökkenő lelkesedéssel), valamint a városi foglyok ételmezését biztosították.¹⁶⁴ Így már az első megjelenésében s összefonódott a szegény-és beteggondozás. (Ezt az összekapcsolódást segítette többnyire városokban megtelepedett a gyógyító rendek már eredetileg is kettős feladta, hiszen, mint arról már szó esett, a keresztes hadakat kísérő betegápolók funkciója

¹⁵⁸ Mollat 1984. 2. o.

¹⁵⁹ Boockmann 1986. 249. o.

¹⁶⁰ Castel 1998. 35. o.

¹⁶¹ Küther 1976. 15. o.

¹⁶² Castel 1998. 35. o.

¹⁶³ Zeeden 1968. 113. o.

¹⁶⁴ Ratzinger 1884. 316. o.

volt a katonák mellett kiáramló, tömeges méretű szegények gondozása is, a hadifoglyokról nem is szólva.¹⁶⁵) Szabály szerint városenként legalább két menhely működött, egy általános menhely a szegényeknek és betegeknek s egy másik a belpoklosoknak,(ragályház) akiknek elkülönítése létkérdés volt a város számára.¹⁶⁶ A menhelyek java része általános ispotályként a szegénygondozás legtöbb funkcióját ellátták. Ebből eredően befogadóképességük is jelentős. Például Nördling, St. Marien ispotálja a 14. században négyszáz főt is meghaladó befogadással dolgozott, Schwäbisch-Gmünd Szentlélek Ispotálja 1400-ban száz gondozottat volt képes ellátni, Nürnbergé 200-at, Augsburgé 1493-ban 500-at.¹⁶⁷ Amennyiben a városokban több ispotály működött, az nem a specializáció bizonyítéka volt, ugyanis az általános menhelyek többnyire párhuzamosan tevékenykedtek. Például a kicsiny Monzában már a 12. században hármat, Milánóban 11-et tartottak számon. A 14. századi Firenzében több mint 30 házat említenek a források.¹⁶⁸ Később, a lakosság gyarapodásával, a kommunális igazgatás fejlődésével a szociális intézményeknek újabb típusai alakultak ki: a szegényházak, beteg-kórodák és ragályházak mellett megjelentek az öregek otthonai, az zárándokok és átutazók menhelyei, az árvaházak, a lelenháza és így tovább.¹⁶⁹ A városi szegény-és beteggondozás egyik forrása tehát a városi közösség szolidaritása és felelősségvállalása volt saját szegényeiért.

A pénzügyi források a segélyezésben változatosak és meglehetősen hullámzó biztonságúak voltak. Stabil forrásnak tekinthető a városi közösség költségvetése (pecunia publica), hiszen saját intézeteit nyilvánvalóan fenntartotta, de a városi adminisztráció alá kerülő gyógyító rendek is elsősorban innen szereztek költségeik fedezésére szolgáló összegeket. Másik nagy bevételi forma volt az egyházi segélypénz. Ez a templomi gyűjtésekből és az egyháznak felajánlott kegyes célú alapítványokból származtak. Sok helyütt az egyházi vezetés, mondván, hogy a város rendelkezik erre a célra megfelelő pénzügyi apparátussal, a segélypénzek kezelését is a hivatali adminisztrációra bízták. Ahol ilyen döntés született, ott érzékelhető lett a szegénygondozás javulása, mert az egyébként elaprózódott források összpontosítását segítette.¹⁷⁰

A koncepcióhiányon persze ez sem segített. Az egyház soha nem mondott le teljesen az alamizsnaosztás lehetőségéről, így mindig tartott vissza erre a látványos propagandisztikus aktusra némi pénzt a segélyösszegekből. A városi költségvetés és az egyházi segélypénzek mellett a harmadik forrás a polgárok önkéntes adományai és alapítványai voltak.¹⁷¹ A középkori városi alapítványügy sajátos vonása volt, hogy a kezelési felfogás egyházi eredete okán erősen összevegyült a szegényügy az iskolaüggyel és az egyházüggyel. Másfelől az alapítványok és felajánlások nem pénzösszegekre és általános célra szóltak, hanem mindig valamely konkrét rendeltetésük volt, konkrét célok és gyakorlati tevékenységek megnevezésével. Példának okáért Schwäbisch-Hallban egy polgár vállalta, hogy téli napokon a kórodát ellátja tüzelővel és világító anyaggal. Mások betegek ruháztatásáról gondoskodtak. Heilbromban egy alapítvány vállalta egy második ápoló főlvételének költségeit, újabb 24 beteg elhelyezése érdekében. A legtöbb alapítványt arra tették, hogy ünnepnapokon a betegek, árvák, szegények (esetleg rabok) számára ünnepi

¹⁶⁵ Borst 1973. 258. o.

¹⁶⁶ Laum 1923. 943. o.

¹⁶⁷ Reicke 1932. 282. o.

¹⁶⁸ Ratzinger 1884. 349. o.

¹⁶⁹ Zeeden 1968. 110. o.

¹⁷⁰ Scherner 1988. 139. o.

¹⁷¹ Laum 1923. 943. o.

eledelt biztosítsanak. Egy jótévő például a város szegényeit a 19 legnagyobb ünnepen sült hússal látta el. Társa a városban valóban ünnepszámba menő fürdés idejére biztosította a kenyeret és a bort. (A kor fürdőzése több órás élvezet és azt követő „lakoma” volt).¹⁷² Ebből látható, hogy a segélyezés fő formái természetbeliek voltak. Az étellemezés, fölruházás, szállás biztosítása tették ki a gondozás javát.

Az egyházi alamizsnaosztási gyakorlat mintájára a dolog egyszerűsége folytán próbálkoztak a világi hatóságok is pénzbeli segélyezéssel. Egyes városokban például ún. segélyezési taxa is létezett. A segélyezésért folyomódó helyzetének vizsgálata alapján, ahhoz igazodó összeget fizettek ki neki.¹⁷³ Amit azonban az felügyeletet ellátó urak tapasztaltak, nem kedvezett az ez irányú továbblépéseknek: sorozatos visszaélések jellemezték a rendszert, az összegeket rossz célra fordították a segélyezettek. Nem volt ritka hogy a szülők gyermekeiket koldussá nevelték, s így nagyobb eséllyel folyamodhattak segélyért. Több helyen beszüntették tehát a pénzsegélyt, miként Sankt Gallenben is 1530-ban. A tanács határozata szerint a segélyt természetben kellett kiadni: aki éhes volt, naponta két alkalommal a kórházban ingyen étellemezéshez jutott.¹⁷⁴

A városi szegénygondozásban bukkant fel a munkáltatás gondolata, a munkaképes koldusok munkára fogásának elképzelése. Angliában az 1349. évi munkástörvény tipizálta első ízben a szegényeket „érdemes szegényekként” (öreg, rokkant, özvegy, kiskorúak) és „érdemtelen szegényekként” (ép, egészséges, munkaképes dologtalanok).¹⁷⁵ A 14-15. században több bizonyíték igazolja, hogy a munkaképes szegényeket munkára fogták. Hamburg városa például vállalta a munkaképtelen polgárok elhelyezését és ellátását, de a munkaképes, szegényházban elszállásolt rászorulóknak dolgozniuk kellett, hogy legalább a költségek egy részét ezúton előteremtsék. Ezt a megoldást ösztönözte az idővel elapadó segélyezési alapok rossz helyzete is. Hasonló elven működtek a beginházak is, melyeknek női lakói saját termelő munkájukból (szabás-varrás, kötés, szövés, horgolás, fonás, gyógyító-és beteggondozó munka) próbálták magukat fenntartani. A szegény-és árvaházaknak ez a keveréke tehát elve összekapcsolódott a munkáltatás gondolatával. A fejlődés így hívta életre a városi szervezetben a dologház intézményét, mely a szegényházi intézményből kinövekedő, szegénymunkáltató szervezatként ágyazódott be a szociális gondoskodás gépezetébe.

A világi hatóságok és az egyház között azonban a szegénygondozás kérdésében egyre feszültebbé vált a viszony. A koldusok szaporodásához vezető alamizsnaosztási gyakorlatról az egyház nem volt hajlandó lemondani, miközben a tömegessé váló koldusügyet a városi hatóságoknak kellett kezelniük. Tetézte a nézeteltéréseket a városi kormányzatok racionalizálási törekvése, mely szegénygondozásra fordítható összegek centralizált felhasználására irányult volna, s melyet az egyházi segélyezési gyakorlat egyház erőteljesen gátolt. Nem csak az alapok egy részének elvonása formájában, hanem a városi gondozás jótékony hatásának megtörésében és hatástalanításában is, melyet a differenciált s a helyzet felmérésén alapuló világi segélyezés szisztémája eredményezhetett volna. Ezt az ellentmondást már csak a megreformált egyházak álláspontmódosulása oldhatta föl. A 15-16. században Európa egy részében megváltozott a szegénységkép, teoretikus alapot kapott a munkaképes munkakerülők fegyelmezése, megjelentek a fenytőházak. Az amszterdami

¹⁷² Zeeden 1968. 110. o.

¹⁷³ Laum 1923. 943. o.

¹⁷⁴ Zeeden 1968. 113. o.

¹⁷⁵ Robert L. Barker - Almási Judit: Mérföldkövek a szociális munkáltatásban. Budapesti Szociális Forrás Központ. Budapest, 1996. 8. o.

Rasphuis megnyitásával 1596-ban¹⁷⁶ egy új korszak vette kezdetét a szegénygondozásban, de áttételes a büntetés-végrehajtásban is.

¹⁷⁶ Robert von Hippel.: Beiträge zur Geschichte der Freiheitsrafe. In: Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft 18. (1898) 440. o.